

GENTILICIS, RENOMS COL·LECTIUS I DITES TÒPIQUES DE LA COMARCA DE LA TERRA ALTA

Pere Navarro Gómez

1. Justificació

Quan a l'estiu de l'any 1993, qui us parla duia a terme el treball de camp realitzant les enquestes per a elaborar la seva tesi doctoral, poc es pensava que avui presentaria un treball sobre unes qüestions que apareixien en el primer full del qüestionari i que creia que mai no les podria aprofitar. En l'apartat de les dades de cada localitat es demanava, al costat del nom oficial, el seu nom popular, el nom dels habitants i el nom humorístic que els donen els pobles veïns. Aquesta informació recollida aleshores no havia estat emprada en la redacció de la tesi. Poc em pensava, deia, que quatre anys més tard, en el marc del XXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, podria aprofitar un material que fins aleshores havia romàs escrit en uns papers i enregistrat en unes cintes magnetofòniques. A mesura que les i els informants anaven responant aquestes qüestions també anaven explicant petites històries en relació a l'origen del nom humorístic dels pobles veïns -o del seu propi- i de corrandes o dites on apareixien els seus topònims.

És així com, d'aquell material, neix la comunicació que ara es presenta amb el títol de *Gentilicis, renoms col·lectius i dites tòpiques de la comarca de la Terra Alta* que segueix les mateixes pautes que l'admirable obra de Manuel Sanchis Guarner titulada *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*.

2. Topònims, gentilicis i renoms col·lectius.

A més dels dotze pobles que la Terra Alta té sota administració catalana, també

han estat inclosos Nonasp, Favara i Maella, sota administració aragonesa, seguint els criteris emprats per la Gran Geografia Comarcal de Catalunya.

El llistat que segueix classifica, en quatre columnes, els noms oficials de cada localitat, el nom popular transcrit segons la pronúncia del poble en qüestió, el gentilici i el renom col·lectiu -si en té-.

Nom oficial	Pronúncia del nom popular	Gentilici	Renom col·lectiu
Arnes	[árnes]	arnerols	
Batea	[batéε]	bateans	tabolls ¹
Bot	[bót]	botarells, botencs	
Caseres	[kazéres]	caserols	la guineu ²
Corbera d'Ebre	[korbére]	corberans	fardatxos ³
la Fatarella	[la fatarela]	fatarelluts	
Favara de Matarranya	[faβára]	favarols	bobos ⁴ [ó]
Gandesa	[gaŋdéze]	gandesans	llanuts ⁵
Horta de St. Joan	[órta]	hortalans	
Maella	[maéλε]	maellans	
Nonasp	[nunásp]	nonaspins	catxaps ⁶
el Pinell de Brai	[lo pinél]	pinellans	abogots ⁷
la Pobla de Massaluca	[la póβla]	poblets, poblans	cullerots ⁸
Prat de Comte	[prát]	pratdecomtins	
Vilalba dels Arcs	[bilálβε]	vilalbins	catxaps ⁹

Dels dos manuals existents sobre gentilicis catalans, els corresponents a Bot, Caseres, Horta, Nonasp, la Pobla de Massaluca i Prat de Comte no apareixen

¹recollit a: Batea, Vilalba

²recollit a: Batea, Caseres

³recollit a: Corbera, Gandesa, el Pinell

⁴recollit a: Maella, Nonasp

⁵recollit a: Gandesa

⁶recollit a: Batea, Maella

⁷recollit a: Gandesa, el Pinell

⁸recollit a: Batea, la Pobla, Vilalba -i a Faió a la Ribera d'Ebre-

⁹recollit a: Batea, Bot, Corbera, Vilalba

recollits en el de Josep M. Soler i Janer, publicat el 1979, amb el títol *Gentilicis dels Països Catalans*. August Bover i Font, en el seu *Diccionari de gentilicis catalans*, aparegut el 1996, recull corberenc a Corbera, hortolà a Horta, i la perífrasi de la Pobla a la Pobla de Massaluca.

El sufix més utilitzat en els gentilicis de la Terra Alta és -à (es dona només aquí la forma del masculí singular), que apareix set vegades: *bateà, corberà, gandesà, hortolà, maellà, pinellà, poblà*. En tres ocasions apareix el sufix -ol: *arnerol, caserol, favarol*, i el sufix -í: *nonaspí, pratdecomí, vilalbí*. Que només apareguin una sola vegada tenim el sufix -ut: *fatarellut*; -et: *poblet*; -ell: *botarell*; -enc: *botenc*.

Com s'ha pogut comprovar, en dues localitats han estat recollits dos gentilicis. És el cas de Bot: botarell i botenc -on aquest darrer sembla ser d'introducció molt recent- i el cas de la Pobla de Massaluca: poblet i poblà.

3. Dites tòpiques, corrandes i llegendes¹⁰

Els renoms col·lectius, normalmet, tenen un valor irònic i sovint han generat una petita rondalla a través de la qual s'intenta explicar l'origen d'aquell renom. És el cas del renom col·lectiu de la gent de Nonasp que és el de *catxaps*. Amb aquest nom és designat en el parlar de la zona "el conill jove". La transcripció dels textos seguirà la normativa ortogràfica tot i que respectarà la variant geogràfica amb les modificacions gràfiques convencionals.

"Aquí a Nunasp, a la festa major, ny'ha un dels dies que es va a l'ermita de Dosaigües i es fa una professó. I a la professó, pus, un dia hi anaven lo mossen i els monaguillos als costats. I anaven un monaguillo u dos u tres, i ny'havie un que portave una creu de dos metros d'altura. I en plena professó va eixir un catxap i va crusar per davant del camí. I el mossen li va dir al monaguillo de davant: "Fum-li cop de creu". I per això mos diuen los de Favara als de Nunasp "catxaps". I naltres als de

¹⁰Hi ha diferents treballs actuals que han recollit material d'aquesta índole que es troben citats a la bibliografia

Favara els diem "bobos", perquè cada volta que els contam la història, s'ho creuen".¹¹

A Favara, en canvi, donen una altra explicació a l'origen del seu renom col·lectiu:

"A Maella mos diuen bobos perquè sempre ham sét més distinguits que ells i per això ells sempre volen superar, volen ser més que naltres."

Amb el malnom de *catxaps* també són coneguts els habitants de Vilalba. I s'explica la mateixa facècia que a Nonasp, l'únic que amb un canvi d'escenari. El romiatge, en aquest cas, es feia a l'ermita de Sta. Magdalena de Berrús.

Els habitants de Corbera són coneguts a la comarca amb el renom de *fardatxos* - que és el nom que rep allí el rèptil que en altres contrades s'anomena llargandaix-. La causa d'aquest malnom ve originada pel fet que un fardatxo es va enfilel pel campanar de l'església i la gent de Corbera, per tal d'agafar-lo, va anar traient pedres del campanar fins que el va acabar desfent.

A la gent del Pinell se'ls dóna el renom d'*abogots* -insectes anomenats borinots en altres llocs-. Un informant de la mateixa localitat del Pinell explicava amb aquestes paraules la seva versió de l'origen d'aquest malnom donant-ne l'autoria als habitants de Benifallet -localitat veïna que pertany a la comarca del Baix Ebre-

"La gent de Benifallet mos diuen abogots que pescam la lluna a la bassa, perquè hi havie una bassa molt gran -que recollie l'aigua de la pluja- i com que no hi havie peix ni res, només hi ha abogots que volen per damunt de l'aigua, pus mos diuen abogots que pescam la lluna a la bassa."

El renom col·lectiu que s'aplica als habitants de Batea és el de *tabolls*. Aquest és un adjectiu que significa "curt d'enteniment" en aquella zona. La facècia que s'explica i que justificaria aquest malnom és coneguda pertot arreu. Es tracta de la història del ruc que és penjat al campanar perquè es mengi una herba que hi ha

¹¹recollit a Nonasp

cregut, fins que al final el pobre animal acaba escanyant-se.

Llanuts és el renom que rep la gent de Gandesa. Al Pinell van justificar l'apel·latiu dient que els gandesans són molt presumits, que "tot és llana". Sanchis Guarner (1982, I,1er) documenta el mateix malnom a la Salzedella -Alt Maestrat- i li dona el significat de "curts d'enteniment". És evident que tant un significat com l'altre no és gens ben acceptat pels gandesans. L'Enriqueta Alcoverno, una de les informants de Gandesa -i una de els millors que vaig entrevistar a tota la Terra Alta, s'expressava entre dolguda i irònica dient que:

*"los del Pinell mos diuen llanuts perquè mos tenen mania.
Dixa'ls córrer als del Pinell."*

Hi ha dos renoms col·lectius dels que no s'ha pogut recollir cap justificació. Són el de *cullerots*, "larva dels anfibis anurs", aplicat als habitants de la Pobla de Massaluca, i el de *guineus* als de Caseres. En aquest darrer exemple crida l'atenció l'ús del substantiu guineu inusual a Caseres i a tot el tortosí i valencià. En tot aquest territori, la forma usual per designar el mamífer és el de rabosa.

Hi ha localitats que no reben cap renom col·lectiu o, almenys no s'ha sabut recollir. És el cas de pobles com Horta o Bot que, tot i que entre ells es pot constatar la típica antipatia generada pel fet de considerar els veïns com a enemics, no s'han batejat recíprocament amb cap malnom.

De vegades, el renom col·lectiu ve expressat a través d'una perífrasi com el que rep la gent de Prat de Comte, anomenats *los de la faroleta* per la gent de Bot, fent referència a una de les curses que es realitzen a la població durant la festa major on tant homes com dones corren amb un llum de ganxo encès i penjat a la bragueta.

Encara, i per acabar aquest apartat, convé donar notícia de tres renoms col·lectius recents. És el cas de *boteruts* donat als habitants de Bot sorgit per l'homofonia amb la primera síl·laba d'ambdós mots. Els altres dos són dues interferències de l'espanyol: *cigüenyos*, malnom que els de Favara donen als de Maella, i *gallegos* donat als habitants de Corbera per la gent del Pinell. La justificació recollida de boca dels informants explica que el nom de *cigüenyos* aplicat als maellans és perquè els favarols els consideren molt orgullosos. Gallegos és aplicat als corberans per part dels pinellans perquè aquests els consideren dropos, poc productius.

Per regla general és la rima amb el topònim o amb el gentilici la que provoca la creació de dites de tipus satíric, de vegades són tòpics immotivats:

*Arnerols mingeu cols,
mingeu bledes de Caseres.* (recollit a Caseres)

Sant Blai de Bot, que el de la Fatarella no pot. (Bot)

Al bon vilalbí li sap més greu donar un got d'aigua que de vi.
(Vilalba)

d'altres poden ser vulgars o despectius:

Los de Bot, pixen al pot. (Horta)

Los de Bot, ni de lluny de prop. (Bot)

A la Fatarella, ni ruc ni somera. (Batea)

Maellans i freds tardans: la perdició de la terra. (Favara)

Maella, mira-la de lluny i aparta't d'ella. (Favara)

Los d'Horta la tenen torta. (Bot)

Prat de Comte, vés-te'n prompte. (Prat de Comte)

Hi ha, també dites tòpiques en forma de conte o facècia a través de la qual es fa burla d'una localitat veïna. N'hi ha una de recollida a Nonasp sobre la localitat veïna de Maella, situada a la frontera lingüística amb l'àrea castellanoparlant. Aquesta facècia fa referència al peculiar parlar de Maella que es distingeix molt particularment del dels pobles veïns:

A con Déu va crear el món va dir: "Aquí es parlarà català i allí castellà". Los de Maella li van preguntar: "I naltres, com ham de parlar". I Déu los va contestar: "Valtres parlau com vulgau".

En relació a la forma de les corrandes arplegades a la Terra Alta, n'hi ha que són descriptives:

<i>A la vila de Batea hi ha cinc coses d'interés: lo vi, l'iglésia, les dones, la plaça i els seus carrers</i>	<i>La vileta de Nonasp és vila molt regalada perquè està al mig de dos rius: són l'Algars i el Matarranya</i>
<i>(Batea)</i>	<i>(Nonasp)</i>

<i>Lo Pinell és petitet, tot voltat de finestretes i al carrer de Miravet hi ha una font en quatre aixetes</i>	<i>Una noia molt bonica a Caseres va arribar que li dien Magdalena i patrona es va quedar</i>
<i>(el Pinell)</i>	<i>(Caseres)</i>

Hi ha corrandes ponderatives melioratives:

<i>Per a figueres: Maella, per a rovellons: lo Port i per a xiques boniques: les de Prat de Comte i Bot</i>	<i>Corbera la foradada, Gandesa: la flor del món, les costes de la Fontcalda per a mi ben planes són</i>
<i>(Bot)</i>	<i>(Corbera, Gandesa)</i>

N'hi ha de ponderatives despectives:

<i>No et casos a Prat de Comte que és terreno de mussols, i et faran minjar llangostos tant si vols com si no vols</i>	<i>Maria per bé que et vull no et casos a la Fat(a)rella que et penjaran les aubarques a la soca de l'aurella</i>
<i>(el Pinell)</i>	<i>(Gandesa)</i>

*Los abogots del Pinell
pesquen la lluna a la bassa
i en comptes de pescar peixos,
pesquen fulles de carrasca*
(el Pinell)

També n'hi ha de mixtes:

*Corbera: la foradada,
Benifallet: lo llinfern,
Miravet: lo purgatori,
i el Pinell: la flor del cel*

(el Pinell)

*A Caseres la mirleu
que per la horta cantava.
A Arenys grans pescadors
de sirga i canya,
i a Lledó un mocador
pa torcá's la lleganya*

(Caseres)

Aquestes corrandes poden ser cantades. Durant el treball de camp al que s'ha fet referència a l'inici d'aquest treball, es van poder recollir dues melodies a través de les quals es poden cantar aquestes corrandes. Heus-ne ací dos exemples:

4.- Conclusions.

Aquesta comunicació, a més d'oferir el material que s'hi aporta, també vol fer palesa la necessitat de col·laboració entre diverses disciplines, allò que avui denominariem interdisciplinarietat. I en el cas concret d'aquesta comunicació la interdisciplinarietat s'ha establert entre l'onomàstica, la dialectologia, la literatura tradicional i la música. Totes aquestes disciplines poden funcionar autònomament, però no es pot obviar que sovint es complementen.

El receptor d'aquestes dites tòpiques que només n'extregués un bon motiu per a la hilaritat, demostraria una considerable manca de sensibilitat. El que se sentís ofès en valorar negativament el seu contingut, n'hauria de lamentar la seva estretor de mires. I continuant amb el mestratge de Manuel Sanchis Guarner (1982, I, 31-32), voldria cloure aquesta comunicació compartint les seves paraules: "En els folklores de tots els països, les parèmies i les cançons geogràfiques -burlesques en la majoria dels casos-, en constitueixen un capítol molt important, i s'ajusten sempre als mateixos principis i lleis antropológico-culturals."

5. Bibliografia

BORAU, Lluís; SANCHO, Carles -a cura de- (1996): *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinença, 2. Cançoner*, Instituto de Estudios Turolenses / Associació Cultural del Matarranya / Carrutxa.
BOVER i FONT, August (1996): Diccionari dels gentilicis catalans,

- Barcelona, Ed. 62.
- CID, Josep (1987): "Corrandes de l'Ebre (1)", Miscel·lània núm. 5, Flix, Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, 52-66.
- (1988): "Corrandes de l'Ebre (2)", Miscel·lània núm. 6, Flix, Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, 53-63.
- (1989): "Corrandes de l'Ebre (3)", Miscel·lània núm. 7, Flix, Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, 59-68.
- COROMINES, Joan (1970): "Els noms dels municipis de la Catalunya Aragonesa", *Estudis de toponímia catalana*, Barcelona, Ed. Barcino, 43-141.
- ENCICLOPÈDIA CATALANA (1984): *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, 7, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- MOREU-REY, Enric (1981): *Renoms, motius, malnoms i noms de casa*, Barcelona, Ed. Millà.
- (1991): *Antroponímia. Història dels nostres prenomes, cognoms i renoms*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1982): *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*, I, València, Ed. 3 i 4.
- SOLER i JANER, Josep Ma. (1979): *Gentilicis dels Països Catalans*, Barcelona, Ed. Millà.